

Posttranzíčná spravodlivosť v regióne stredovýchodnej Európy. Analýza lustrácií a ústavov pamäti národa

Tomáš Bezák¹

Katedra politológie FF UK, Bratislava

Posttransitional Justice in the Region of the Central-East Europe. An Analysis of the Lustrations and the Nation's Memory Institutes. The goal of this paper is to analyze the main processes of dealing with the communist past in selected countries in the region of Central-East Europe (CEE) – lustrations and the umbrella institutions aimed at the reflection of undemocratic past (the so-called institutes of national remembrance). The paper has two main hypotheses: I. Countries that democratized themselves through lengthy round table talks involving the representatives of regime and opposition had their coming to terms with undemocratic past delayed in comparison to the countries where transition was rather quick and controlled by opposition; II. Left-oriented political parties do support laws aimed at dealing with communist past (or do not object against it at least) only if there is a real threat that the next parliament will be more right-wing oriented and could possibly adopt a harsher law. In the first part the author argues that the transitional dynamics is of great importance for the policy of dealing with the oppressor regime. Where the process was quick and the opposition was in control, transitional justice will follow in early years after the system change and vice versa. But sooner or later the ideological alternation in government happened everywhere. Why had elites in those same countries later adopted lustration laws? A conclusive answer can be found by using the conceptual tools of game theory. The author analyses the preferences of relevant political actors and is therefore able to clarify the paradoxical situation when lustration laws were in various cases supported (or at least not objected) by left-oriented political parties. Sociológia 2011, Vol. 43 (No. 4: 420-446)

Key words: coming to terms with past; communism; lustrations; umbrella institutions aimed at the reflexion of undemocratic past

Teoretické východiská

V každej zmene spoločensko-politického zriadenia je obsiahnutý protiklad medzi „starým“ a „novým“ systémom, čím vzniká priestor vyrovnat' sa s predošlým režimom. Elity v novom systéme spravidla čelia dileme „zabudnúť a odpustiť“, alebo „pamätať a potrestať“. (Huntington 1991: 211) Ako ukážu nasledujúce strany, spomenutú Huntingtonovu dichotómiu by bolo vhodné rozšíriť o ďalší model „pamätať a nepotrestať“.

V tejto štúdii sa budem venovať špecifiku postkomunistickej reflexie porušovania ľudských práv – lustráciám, ako aj procesu zverejňovania zachovaných dokumentov po bývalých tajných bezpečnostných službách. Takéto vyrovnávanie sa spravidla nemá trestno-právne konzekvencie, ide skôr o zamedzenie prístupu k stanoveným funkciám, ktoré je regulované buď zákonom, alebo podrobené verejnej kontrole, a o odhalenie siete spolupracovníkov bývalého

¹ Korešpondencia: Mgr. Tomáš Bezák, Katedra politológie FF UK, Gondova 2, 818 01 Bratislava, Slovenská republika. E-mail: bezak.tomas@gmail.com

štátneho bezpečnostného aparátu. Lustrácie teda neznamenajú potrestanie jednotlivca v kriminálnych intenciách – maximálne ide o pozastavenie platnosti istých práv, prípadne morálnu stigmú zo zverejnenia kolaborácie. David (2006: 350; 2003: 388) výstižne označil lustračný zákon za špecifickú verejnú zamestnaneckú normu, ktorá reguluje prístup bývalých príslušníkov represívneho aparátu k verejným funkciám v prostredí demokracie².

Domnievam sa, že zlomovým bodom z pohľadu posttranzičnej spravodlivosti bol spôsob prechodu k demokracii, ktorý následne určil status quo. Demokratická tranzícia je z pohľadu môjho skúmania nezávislou premennou, pretože toto obdobie do značnej miery formuje identity jednotlivých aktérov a vytvára rôzne možnosti a obmedzenia pre mnohé budúce politiky. Sila dedičstva minulosti však nie je nemenná a postupne sa do popredia dostávajú problémy vzniknuté už v demokratickom prostredí, kde sa hlavnými aktérmi stávajú odlišní protagonisti než tí z tranzičného obdobia. Každý prechod je sám osebe špecifický a platí to aj pre problematiku vyrovnávania sa s minulosťou. Podľa teórie by posttranzičná spravodlivosť mala byť obmedzená vtedy, ak prechod iniciovali a viedli komunistické elity. Ak bola hlavnými aktérmi demokratizácie opozícia, prípadne iný štát, vyrovnávanie sa s minulosťou bude významné. Tam, kde sa uskutočnili rokovania medzi opozíciou a režimovými elitami, bude reflexia mierna. Bývalé elity sa snažia brániť proti očakávanému prehodnoteniu minulosti a výsledný efekt závisí od ich sily vyrokovať si ochranné garancie³. Rozdiel medzi vyrokovaným prechodom a zrútením sa režimu spočíva v tom, že v druhom prípade si vládnuce elity nemohli stanoviť podmienky odovzdania moci, nemali možnosť regulovať proces tranzície, významnejšie ho spomaliť, prípadne kontrolovať budúci vývoj. (Linz – Stepan 1996: 322) Výstupy politiky vyrovnávania sa s minulosťou v prvých rokoch boli teda dané povahou demokratizačného procesu a distribúciou moci počas tranzície⁴ a po nej.

Miera vplyvu komunistickej strany na tranzíciu a jeho implikácia na vyrovnávanie sa s minulosťou:

Vplyv komunistickej strany na tranzíciu	Vyrovnávanie sa s minulosťou v prvých rokoch po tranzícii
Významný (Poľsko, Maďarsko)	Obmedzené
Malý (Československo*)	Razantné

*Vývoj posttranzičnej spravodlivosti na Slovensku bol vysoko špecifický.

² Podobne aj Kaminski a Nalepa zaraďujú lustračné zákony skôr do oblasti pracovného práva. (Kaminski – Nalepa 2006: 385)

³ Pozri aj Posner – Vermeule, 2003:6-8. Veľkorysosť opozície môže byť aj akousi „odmenou“ za participáciu na pokojnej demokratizácii.

⁴ „Významným bodom rokovanií v takmer všetkých prípadoch bola výmena záruk.“ (Huntington 1991: 615)

Huntington vo svojej práci *Tretia vlna demokratizácie* (1991) vyrovňovanie sa s minulosťou prioritne spája s typom demokratickej tranzície. Posttranzičná spravodlivosť sa buď uskutoční rýchlo po zmene režimu, alebo vôbec. Huyse (1995) okrem spôsobu prechodu k demokracii zohľadňuje aj odkaz minulosti (genéza a trvanie režimov, rozsah spáchaných zločinov) a medzinárodný kontext v čase tranzície (existencia či neexistencia medzinárodných právnych noriem). Welsh (1996) argumentuje vplyvom minulosti (miera politického tlaku a úloha tajnej polície, spôsob tranzície) na politiku súčasnosti (politické nastavenie – sila postkomunistických politických zoskupení, polarizácia politického prostredia, nastavenie inštitúcií; kontextuálne faktory – efekt nákazy naprieč spoločnosťou, hodnotové orientácie, externé udalosti, difúzne efekty naprieč národom, medzinárodné právo). Williams, Szczerbiak, Fowler (2003) tvrdia, že pre úspech lustračnej legislatívy bola najdôležitejšia schopnosť vytvoriť dostatočne širokú koalíciu na podporu centristického návrhu, uprednostňujú teda dynamiku demokratickej politiky pred silou historického dedičstva.

V práci sa pokúsim argumentovať v prospech dvojfázovej explanácie procesu vyrovňovania sa s minulosťou. V prvých rokoch po tranzícii zohrávalo najdôležitejšiu úlohu historické dedičstvo (ilustrácia č. 1), neskôr sa kľúčovými stávajú preferencie relevantných aktérov. (Ilustrácia č. 2)

Ilustrácia č. 1

Prehistória režimu (skúsenosť s demokraciou z minulosti, spôsob ustanovenia režimu) → **Povaha režimu** (vzťah vládnucej elity k opozícii, spôsob obmeny režimovej elity, rozsah a miera porušovania ľudských práv) → **Spôsob tranzície** (iniciovaná „zhora“ či „zdola“, relatívna miera vplyvu opozície a vlády) → **Rozloženie politických síl** (volebný zisk subjektov podporujúcich nový a starý režim) → **Posttranzičná spravodlivosť**

Ilustrácia č. 2

Status quo v oblasti posttranzičnej spravodlivosti → **Ideologické motivácie vládnucej elity** → **Dlhodobé vz. krátkodobé stratégie** → **Posttranzičná spravodlivosť**

Predmet skúmania a operacionalizácia pojmov

V tejto práci sa budem venovať reflexii minulosti v stredovýchodnej Európe (Česko, Maďarsko, Poľsko, Slovensko) po páde komunistických režimov na prelome 80. a 90. rokov 20. storočia. V prípade skúmaných krajín nadobúda moja závislá premenná (jeden z výstupov posttranzičnej spravodlivosti – preverovanie minulosti), nezávislá premenná (typ prechodu k demokracii)

i intervenujúce premenné (typ starého režimu, skúsenosti s demokraciou z predkomunistického obdobia) rôzne hodnoty.

Charakteristikou komunistických režimov bola snaha kontrolovať každý aspekt života spoločnosti pomocou vytvorenia rozsiahlej siete agentov a informátorov. Z tohto pohľadu je zameranie sa na vyrovnávanie sa s minulosťou v regióne stredovýchodnej Európy primárne na spoluprácu s tajnými službami pochopiteľné. Pre potreby tejto práce bude pojem „lustrácia“ chápať ako štátnymi orgánmi vyžadované a organizované preverovanie minulosti konkrétnych osôb počas totalitného režimu za účelom preskúmania ich vhodnosti pre zákonom špecifikované funkcie v demokratickom systéme. Štátom zabezpečované preverovanie (istej skupiny) verejne činných ľudí, resp. kandidátov na tieto funkcie preto budem skúmať na základe troch ukazovateľov, ktoré mi pomôžu vykonať komparáciu jednotlivých systémov. Týmito ukazovateľmi sú: 1. pozície v demokratickom systéme, na výkon ktorých zákon stanovil podmienku preverenia minulosti kandidáta či zamestnanca – teda rozsah lustrovaných funkcií; 2. súbor diskvalifikačných pozícií a činností v komunistickom režime a 3. sankcie, ktorým čelí uznaný kolaborant.

Pri skúmaní načasovania prijatia lustrácií a ich kategorizácii podľa rozsahu pozícií a potenciálnych trestov sa zameriam na tri indikátory: 1. povahu komunistického režimu, 2. spôsob tranzície a 3. zisk nástupníckych subjektov po bývalých komunistických stranách v prvých slobodných voľbách.

Pri skúmaní a porovnávaní zákonom zriadených inštitúcií určených primárne na vedeckú reflexiu minulosti budem zisťovať: 1. či majú vo svojom vlastníctve všetku relevantnú zachovanú dokumentáciu; 2. mieru, do akej ju sprístupňujú verejnosti; 3. aké právomoci majú v trestnoprávnom konaní; 4. spôsob obsadzovania riadiacich pozícií a 5. ich finančné zázemie.

Metodológia štúdie

V práci sa budem opierať o modifikovanú teóriu závislosti od cesty a o teóriu hier. Domnievam sa, že pohľad do minulosti poskytne vysvetlenie krokov prvých demokratických vlád v súvislosti s vyrovnávaním sa s komunistickou minulosťou. Na neskorší vývoj aplikujem konceptuálne nástroje teórie hier v snahe vysvetliť, prečo bola uvedená legislatíva prijatá práve v danom konkrétnom období. Prostredníctvom teórie hier sa pokúsím vysvetliť aj skutočnosť, že vo viacerých prípadoch s legislatívou zameranou na vyrovnávanie sa s minulosťou priamo (hlasovaním za zákon) či nepriamo (nehlasovaním proti zákonu) súhlasili aj ľavicové subjekty.

Teoretický model vysvetľujúci hlasovanie ľavicových politických strán za legislatívu v oblasti posttranzíciej spravodlivosti:

Úmerne s tým, ako bude rásť pravdepodobnosť, že strana A, ktorej na politickom spektre prislúcha koeficient medzi -1 a 0, neprekročí stanovenú kvótu potrebnú pre vstup do parlamentu, a/alebo sa nestane koalíčným subjektom a zároveň bude pravdepodobné, že nový parlament bude vo väčšej miere ako doteraz pozostávať zo strán, ktorých koeficient na politickom spektre sa pohybuje medzi 0 a +1, bude rásť pravdepodobnosť nehlasovania proti zákonu X' zo strany väčšiny poslancov strany A. Zákon X' síce mení doterajšie status quo v neprospech strany A, zároveň je však „menším zlom“ oproti zákonu X, ktorý by mohol prijať nový parlament, v ktorom by strana A a jej ideologicky príbuzné subjekty mali menšie zastúpenie ako doteraz.

Rozmenené na drobné:

Pravdepodobnosť, že strana A $(-1 - 0)$ nebude väčšinovo hlasovať proti zákonu X', rastie úmerne s pravdepodobnosťou predpokladu, že A sa do BP či BK nedostane, ten (tá) bude zároveň prevažne zložený z PS $(0 + 1)$ a ten by mohol prijať X.

A zároveň

pravdepodobnosť neodmietnutia zákona X' stranou A ďalej stúpa úmerne s tým, ako rastie pravdepodobnosť významného volebného zisku PS, ktorých koeficient sa približuje hodnote +1 a zároveň klesá pravdepodobnosť významného volebného zisku PS, ktorých koeficient sa približuje hodnote -1.

Vysvetlivky k hore uvedenému modelu:

- A $(-1 - 0)$: parlamentná strana nachádzajúca sa na ideologickom spektre medzi bodom -1 a 0.
- X: zákon meniaci momentálny status quo v neprospech strany A, tá jeho výslednú podobu prostredníctvom svojich zástupcov v parlamente zásadným spôsobom ovplyvniť nemôže. Pravdepodobne prísnejší ako X'.
- X': zákon meniaci momentálny status quo v neprospech strany A, tá však môže jeho výslednú podobu prostredníctvom svojich zástupcov v parlamente ovplyvniť, pravdepodobne miernejší ako X.
- BP: budúci parlament.
- BK: budúca vládna koalícia.
- PS $(0 + 1)$: parlamentné strany nachádzajúce sa na ideologickom spektre medzi bodom 0 a +1, v tomto prípade strany s pravicovou orientáciou.

Subjekt A sa zachoval ako racionálny aktér, pretože strata je z jeho pohľadu pravdepodobne neodvratná, snaží sa tak aspoň o jej zníženie.

Tranzícia a kontext

Československo

Zo skúmaného regiónu sa demokratizačné procesy začali najneskôr v Československu, zároveň však prebehli najrýchlejšie. Konzervatívne vedenie Komunistickej strany Československa (KSČ) nemalo záujem na liberalizácii režimu, neuskutočnili sa žiadne dlhodobé rokovania s predstaviteľmi opozície, KSČ nebola v pozícii nárokovať si ústupky. Ukončenie vlády KSČ sa skompletizovalo v priebehu dvoch týždňov⁵. V Huntingtonovej typológii

⁵ Do povedomia sa zapísal výrok, podľa ktorého v Poľsku kolaps komunizmu trval desať rokov, v Maďarsku desať mesiacov, v Nemeckej demokratickej republike desať týždňov a v Československu desať dní.

prechodov k demokracii patrí Československo do kategórie transvýmeny (transplacement). Napriek tomu je však potrebné jemnejšie rozlíšiť medzi krajinami spadajúcimi do kategórie „negociovaných tranzícií“. Napríklad v Poľsku trvali rokovania podstatne dlhšie a vychádzali z odlišných podmienok. „Rozdiely boli dané tak typom predchádzajúceho režimu, absenciou politicky organizovanej opozície, ako aj externým faktorom v podobe nezasahovania zo strany ZSSR a pádom komunistickej moci u susedov – najmä pádom berlínskeho múra.“ (Szomolányi 1999: 20) Presnejšie pochopenie špecifik tejto tranzície ponúka označenie „*reforma ruptúrou*“ (príp. zlomom), ktoré na opis československej situácie použili Munck a Skalník Leff (1997). Kitschelt československý prechod k demokracii označil za implóziu. V slobodne zvolenom parlamente dominovali stredopravé strany, ktoré (aj v reakcii na viaceré kauzy) dokázali vytvoriť dostatočne silnú koalíciu potrebnú na schválenie lustračného zákona. Na prijatie uceleného lustračného zákona, ktorý by presne špecifikoval pozície vyžadujúce osvedčenie o minulosti uchádzača/zamestnanca a namiesto ad hoc rezolúcií vytvoril konkrétny právny rámec, vyzval v reakcii na iniciatívy zamerané iba na isté kategórie aj federálny prezident Václav Havel. (Pehe 1991)

Česká republika

Komunistický režim v českej časti federácie sa podľa Kitschelta najviac priblížil k totalitnej vláde jedinej strany a vo vzťahu k opozícii bol najrepresívnejší. Dominovala prísna stranícka disciplína a ideológia mala v systéme dôležité postavenie. Demokratizácia sa uskutočnila bez účasti komunistickej elity, výsledkom bol rýchly kolaps režimu a iba malá podpora pre nástupnícky subjekt v novom systéme. V takýchto podmienkach by vyrovnanie sa s komunistickým režimom malo nastať krátko po zmene systému.

Slovensko

Komunistický režim vykazoval v oboch častiach bývalého Československa odlišné znaky⁶, podľa Kitscheltovej teórie (pozri prílohu) by teda aj vyrovnanie sa s minulosťou malo prebiehať rozdielne. Rupnik (2002) dokonca rozdielne interpretovanie komunistickej minulosti označil za jednu z príčin rozdelenia spoločného štátu. Rozhodovanie v Komunistickej strane Československa bolo centralizované a Komunistická strana Slovenska (KSS) zostávala viac-menej na periférii záujmu popredných predstaviteľov režimu, čo umožnilo vznik liberálne orientovanej skupinky sústredenej okolo Ústavu marxizmu-leninizmu. Táto mladá generácia sa na sklonku roku 1989 dostala do vedenia KSS, ktorú v roku 1991 úspešne transformovali na Stranu demokratickej ľavice

⁶ Pozri prílohu práce, Szomolányi 1994a: 69 a Kitschelt et. al 1999.

(SDE)⁷. Nástupnícky subjekt po bývalej KSS sa v podmienkach demokratického režimu stal akceptovaným partnerom. V prvej polovici deväťdesiatych rokov 20. storočia sa na Slovensku postupne začali presadzovať nacionalisticky orientované politické subjekty a aliancia reformných komunistov (tzv. „šesťdesiatosmičkárov“) a bývalých členov komunistickej strany (Szomolányi 1994a: 67), ktoré aj z dôvodu značnej časti minulosťou skompromitovaných ľudí vo svojom vedení nemali významný záujem na dôslednom zúčtovaní s komunizmom. Uplatňovanie razantných praktík, ako je napr. zákaz prístupu k istým funkciám, by mohlo ohroziť ich mocenské ambície. Po vládnej alternácii v roku 1998 identifikovala ideologicky široká koalícia spočiatku za svoje priority iné ciele⁸ než vyrovňovanie sa s minulosťou a táto problematika sa stala vážnou témou až na konci volebného obdobia prvej vlády Mikuláša Dzurindu.

Slovensko je v ohľade vyrovňovania sa s minulosťou špecifickým prípadom. Nacionalisticky orientované elity zdedili prísny československý lustračný zákon, ktorý bol v platnosti až do roku 1996, rozhodli sa však neimplementovať danú normu⁹ a ani neprijat' novú, lepšie zodpovedajúcu ich predstavám. Bývalí príslušníci komunistickej elity navyše zohrali na Slovensku v období rokov 1992 – 1998 významnú úlohu pri určovaní vládnej politiky. (Adam – Tomišič 2002: 436) V roku 1998 sa síce uskutočnila vládna alternácia, ale vtedajšia koalícia bola ideologicky i početne široká a spočiatku za svoje priority identifikovala iné ciele než reflexiu komunistického režimu. Lustračný zákon v roku 1998 už neplatil a Vladimír Mečiar (líder Hnutia za demokratické Slovensko) nebol v pozícii tzv. „gatekeepera“, no SDE i Strana občianskeho porozumenia (SOP), ako aj dva subjekty Slovenskej demokratickej koalície – SDK, Sociálnodemokratická strana Slovenska i Strana zelených Slovenska sa hlásili skôr k ľavicovej orientácii. Koalícia (pozostávala zo štyroch, neskôr až piatich subjektov) v tom čase síce disponovala ústavnou väčšinou 93 hlasov, ale bez SDE (25) a SOP (13) by stratila i jednoduchú väčšinu. SDE v prípade schválenia lustračného zákona pohrozila vystúpením z koalície, negatívny postoj k reflexii komunistického režimu prezentovala i SOP, ktorej predsedom bol bývalý vysokopostavený funkcionár Komunistickej strany Slovenska. Otázka vyrovňovania sa s minulosťou teda mala z pohľadu vlády destabilizačný potenciál.

⁷ SDE bola až do roku 2002 parlamentnou politickou stranou, ktorá bola dvakrát v pozícii vládneho subjektu – v roku 1994 vo vláde Jozefa Moravčika a v rokoch 1998 – 2002 v prvej vláde Mikuláša Dzurindu.

⁸ Výmenu vlády by bolo možné označiť aj za „ďalšiu tranzíciu“ či „druhú tranzíciu“ nezávislého Slovenska na priblíženie dôležitosti vládnej alternácie v roku 1998 pre konsolidáciu demokracie na Slovensku. Termín „druhá tranzícia“ ako zápas o povahu vládneho režimu na Slovensku rozpracovala Szomolányi v prvej polovici 90. rokov. (1994b: 23)

⁹ Na Slovensku sa lustračný zákon dôsledne neuplatňoval ani počas federácie. (Appel 2005: 386)

Poľsko

V Poľsku sa demokratizácia uskutočňovala prostredníctvom dlhých rokovaní medzi opozíciou a vládnymi elitami. Výsledkom boli relatívne rozsiahle ústupky v prospech komunistickej strany¹⁰. Aktérom reformy síce boli proti-režimové opozičné elity, no držitelia moci mali dostatočný vplyv na to, aby opozíciu prinútili k rokovaniam a udržali si tak kontrolu nad procesom tranzície. Ako sa neskôr ukázalo, opozičné skupiny výrazne podcenili vlastnú pozíciu. Potvrdilo sa, že politika účasti na moci a postupného uvoľňovania systému nie je reálne udržateľná a v roku 1991 sa konali prvé slobodné parlamentné voľby, po ktorých vládu vytvorili pravicové subjekty. Tranzícia v Poľsku trvala približne dva a pol roka.

Maďarsko

Aj v Maďarsku bola tranzícia výsledkom rokovaní umiernených predstaviteľov antisystémovej opozície a vlády za okrúhlym stolom. Hlavným aktérom prechodu však boli reformátori v radoch vládnej elity. Situácia bola teda odlišná oproti Poľsku i Československu. V krajine sa uplatnila politika širokého konsenzu – všetky zákony zakladajúce nový systém boli schvaľované dvojtretinovou väčšinou hlasov. (Wolek 2009: 15) Komunistická strana aktívne spolupracovala s opozíciou na budovaní nového systému a aj preto bola vnímaná inak ako jej podobné subjekty v okolitých štátoch. Maďarská socialistická strana pracujúcich (MSZMP) bola navyše pluralistickejšia ako jej pendanti v iných štátoch a počas svojej existencie absolvovala viacero reformných cyklov.

Lustrácie

Československo

Vôbec prvý lustračný zákon v postkomunistickom priestore schválilo Federálne zhromaždenie Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky 4. októbra 1991. Hlavnými propagátormi lustrácií boli slovenské Kresťanskodemokratické hnutie a nástupnícke strany českého Občanského fóra. Cieľom bolo ukončiť divoké lustrácie a nahradiť ich tajným byrokratickým procesom, ktorý ale mal zostať skrytý pred očami verejnosti. (Williams 2003: 6) Zákon sa vzťahoval na volené a menované pozície v orgánoch štátnej správy, armáde, v tajných službách, polícii, vo vysokých administratívnych funkciách v štáte, verejnoprávných médiách, v štátnych podnikoch a organizáciách s väčšinovým podielom štátu. Lustráciám sa museli podrobiť i sudcovia a prokurátori. Podľa

¹⁰ Jednou z prvých dohodnutých novelizácií komunistickej ústavy bolo zakotvenie formulky konštatujúcej, že Poľsko je štát založený na vláde zákona. (Czarnota 2007: 226-227) Aj takto sa komunistickí predstavitelia snažili poistiť si svoju beztriestnosť smerom do budúcnosti. Ústavný súd sa neskôr skutočne viackrát pri odmietnutí istých bodov lustračnej legislatívy odvolal práve na princípy právneho štátu.

pôvodného návrhu sa mal trestať iba ten, kto svojím konaním preukázateľne poškodzoval iných, napokon sa však presadila verzia, že samotné členstvo a činnosť pre represívne orgány boli dostačujúce¹¹. Lustračné osvedčenie vydávalo Federálne ministerstvo vnútra. V prípade pozitívneho lustračného nálezu ukončila uvedená inštitúcia so zamestnancom pracovný pomer najneskôr do 15 dní od oznámenia skutočnosti, prípadne ho preradila na pozíciu, ktorá nespádala do kategórie vyžadujúcich preverenie minulosti. Občan mal v lehote do dvoch mesiacov odo dňa doručenia nálezu možnosť na príslušnom krajskom súde namietat' neplatnosť skončenia pracovného alebo služobného pomeru na základe pozitívneho lustračného nálezu. Pri zistení falošného lustračného osvedčenia hrozili jedincovi ďalšie sankcie¹². Výsledok lustrácií (ako aj akákoľvek čiastková informácia) sa bez súhlasu preverovanej osoby nemohol zverejniť. Pôvodný zákon mal stratiť účinnosť 31. decembra 1996.

Česko

Platnosť pôvodného federálneho lustračného zákona bola v Česku dvakrát predĺžená, v roku 2000 na neurčito. Český lustračný systém je vylučujúci¹³ a založený na zachovanej evidencii, od jednotlivca sa žiadna vlastná iniciatíva nevyžaduje. Charakteristický je výrazne kolektivistický prístup bez možnosti vykonávať zákonom vymedzené funkcie pri zistení kompromitujúcich materiálov. Ľudský charakter je vnímaný ako nemenný, namiesto hodnotovej sa zvolila personálna diskontinuita. Český zákon obsahuje aj prvky dekomunizácie, keďže diskvalifikačnou skutočnosťou je i minulé členstvo vo vysokých orgánoch komunistickej strany. Napriek prísnej procedúre a širokému záberu (cca 400 000 ľudí, približne 4 % populácie) sa lustráciám nemusia podrobiť volení predstavitelia.

Už od roku 1996 malo ministerstvo vnútra zo zákona povinnosť oznámiť fyzickej osobe na jej žiadosť, či sa v zachovanej evidencii nachádza nejaký zväzok ŠtB vedený na jej meno. Významným krokom pri vyrovnávaní sa s komunistickou minulosťou bola novela tohto zákona z roku 2002, podľa nej má každý jednotlivec právo podať žiadosť ohľadne preverenia akejkoľvek konkrétnej osoby v súvislosti s domnelou spoluprácou s tajnými zložkami počas komunistického režimu a ministerstvo je povinné na takúto žiadosť odpovedať. Registre po bývalej Štátnej bezpečnosti boli na internetovej stránke ministerstva vnútra k dispozícii od marca 2003. Táto novela, ktorá v podstate

¹¹ Pri prerokovávaní zákona v parlamente sa dokonca uvažovalo o zverejnení zoznamu bývalých spolupracovníkov a zamestnancov tajných služieb, ako aj o zákaze komunistickej strany. Tieto návrhy však neboli prijaté.

¹² Funkcionár ČSSD a bývalý agent ŠtB Marian Kus dostal za falošné negatívne lustračné osvedčenie od Krajského súdu v Ostrave pokutu vo výške 100 000 Kč, v prípade nezaplatenia mu hrozilo päťročné väzenie. Poškodenou stranou bolo ministerstvo vnútra vydávajúce osvedčenia, pretože mu hrozila strata dôvery zo strany verejnosti. Podľa verdiktu súdu sa Kus dopustil ohrozenia demokracie a záujmov voličov ČSSD. (Kopčák/TASR 2008)

¹³ Pozri aj Kaminski – Nalepa 2006.

mala efekt verejných lustrácií, bola síce prijatá počas jednofarebnej menšinovej vlády ČSSD, avšak pravicové strany disponovali dostatočným počtom hlasov a zákon bol napokon schválený.

V Českej republike platí aj tzv. „malý lustračný zákon“ (279/1992), ktorý sa vzťahuje na príslušníkov Polície ČR a Väzenskej služby. Jeho platnosť nie je časovo obmedzená.

Slovensko

Oba nástupnícke štáty po zaniknutej Československej republike de jure zdedili v roku 1993 prísny lustračný zákon. Ten ale na svoju efektívnu realizáciu predpokladal vytvorenie špecializovaného oddelenia pri ministerstve vnútra, ktoré by žiadateľom vydávalo lustračné osvedčenia. Na Slovensku sa k vzniku takejto inštitúcie, resp. delegovaniu konkrétnych právomocí na už existujúcu nikdy nepristúpilo¹⁴. Lustračný zákon tak bol súčasťou slovenského právneho systému až do roku 1996, de facto však nikdy do platnosti nevstúpil. Ako však poukázala H. Appelová (2005: 386), ani počas trvania federácie sa zákon na Slovensku dôsledne nevynucoval¹⁵.

Poľsko

Napriek proklamovanej politike „hrubej čiary“ za minulosťou, ktorej autorom bol prvý nekomunistický premiér Tadeusz Mazowiecki (v prejave pred Sejmom 24. augusta 1989), sa v krajine rýchlo objavili iniciatívy na prijatie lustračnej legislatívy. Tieto pokusy však boli neúspešné. Celkovo bol poľský prístup k vyrovnaniu sa s minulosťou v prvých rokoch po tranzícii rozpačitý. Snaha o právne zakotvenie lustrácií viedla k vážnej politickej kríze¹⁶, rozkolu a neskôr fragmentácii post-solidaritného tábora. (Paczkowski 2002) Celkovo sa pre lustračnú otázku rozpadli až štyri poľské vládne kabinety.

Pri hlasovaní o lustračnom zákone v Poľsku (v roku 1997) sa vytvorila koalícia naprieč ideologickým a opozično-koaličným spektrom. Hlavným subjektom koaličnej vlády v tom čase bol Zväz demokratickej ľavice (SLD, 169 poslancov z celkového počtu 460), ktorého partnerom bola Poľská ľudová

¹⁴ Vláda Vladimíra Mečiara zverila na obdobie 9 mesiacov svojím uznesením (č. 276 z 20.4.1993) Slovenskej informačnej službe (SIS) kompetencie bývalého Federálneho ministerstva vnútra ČSFR na úseku bezpečnostného preverovania, čo pre SIS v praxi znamenalo možnosť vydávať lustračné osvedčenia. (V súvislosti s týmto krokom došlo aj k presunu archívnych fondov z vlastníctva ministerstva vnútra na SIS.) Po uplynutí tejto lehoty (20.1.1994) na Slovensku nebola žiadna inštitúcia, ktorá by stanovenú úlohu vykonávala. SIS až do vzniku Ústavu pamäti národa v roku 2003 zostala dočasným správcom zväzkov.

¹⁵ Ďalším neblahým javom sa stalo otvorené porušovanie lustračného zákona. Ľudia evidovaní ako spolupracovníci ŠtB začali zastávať niektoré funkcie v štáte v rozpore so stále platným lustračným zákonom. Do SIS protiprávne prijímali príslušníkov ŠtB. (Palko 2004: 47) Lustračný zákon sa porušoval aj v období vlády Jozefa Moravčika, keď sa ministrom hospodárstva stal bývalý agent ŠtB Peter Magvaši.

¹⁶ Najmä kauza v súvislosti s tzv. „nocou zväzkov“, ktorej hlavným protagonistom bol v júni 1992 vtedajší minister vnútra Antoni Macierewicz. Jedným z dôsledkov tejto kauzy bol rozpad menšinovej koaličnej vlády premiéra Jana Olszewského.

strana (PSL, 128)¹⁷. PSL bola počas komunistického obdobia satelitom vládnucej štátostrany, po páde v poradí už druhej vlády v súvislosti s otázkou postoja k minulosti sa však väčšinovo (88 % jej poslancov) priklonila k – nie radikálnemu¹⁸ – návrhu lustračného zákona z dielne opozície. Ani jeden zo zástupcov SLD zákon nepodporil. Lustrácie boli schválené približne v polčase funkčného obdobia ľavicovej vlády. V roku 1997 krajinu zasiahli devastačné povodne, čo spolu s viacerými ďalšími škandálmi výrazne znížilo popularitu koalície a dávalo tušiť budúce víťazstvo pravicových strán.

V roku 2007 sa vtedajšia poľská vládna koalícia premiéra Jaroslawa Kaczyńskiego zhodla na novelizácii zákona o Ústave národnej pamäti (IPN vznikol v roku 1998, pozri ďalej), ktorý je po novom inštitúciou vykonávajúcou lustrácie a nahradil tak Najvyšším súdom menovaného prokurátora, ktorý túto činnosť zabezpečoval predtým. V súvislosti s presunom lustrácii na IPN sa zároveň mal podstatne rozšíriť aj ich záber – zákon predpokladal túto povinnosť pre približne 700 000 ľudí (pôvodný zákon sa vzťahoval na cca 20 000 ľudí, po novom sa mali lustrovať i univerzitní učitelia, lekári, audítori, daňoví poradcovia či novinári pracujúci v súkromnom sektore). Malo dôjsť aj k zmene logiky lustračného systému – IPN mal podľa návrhu zabezpečovať všeobecný prístup verejnosti k dokumentácii v jej vlastníctve (prostredníctvom internetu a tlačených publikácií – tzv. katalógov podľa jednotlivých kategórií), najmä počtom zamestnancov a spolupracovníkov tajných služieb. Uvedené osoby viac nemali podávať iba vyhlásenia o svojej minulosti, ale mali požiadať IPN o vydanie lustračného osvedčenia, čím sa systém približoval pôvodnému československému (a neskôr českému) modelu. Ak by osoba podľa zákona povinná požiadať o lustráciu tak neurobila, automaticky by stratila zamestnanie a to isté by hrozilo aj jej zamestnávateľovi, ktorý na túto záležitosť nedohliadol. Tento pokus však poľský Ústavný súd odmietol a tieto paragrafy označil za neústavné s odôvodnením, že v právnom štáte nie je prípustné legalizovať pomstu. V dôsledku uvedeného došlo k znefunkčneniu celého lustračného systému v krajine.

¹⁷ Vláda SLD a PSL dokonca v roku 1996 presadila zákon o verejnej službe, ktorý David (2003: 390, pozn. č. 9 pod čiarou) označil za „antilustračný“. Zákon totiž na výkon vyššej verejnej pozície vyžadoval minimálne sedemročnú relevantnú pracovnú skúsenosť, čo v roku 1996 veľmi výrazne favorizovalo bývalé komunistické kádre. Koalícia SLD a PSL bola teda voči vyrovnávaniu sa s minulosťou naladená negatívne.

¹⁸ Poľský lustračný systém je možné označiť za mierny či zmierlivý. Vyžaduje sa aktívny prístup danej osoby v podobe certifikátu o nespolupráci s bývalými tajnými zložkami, ktorý musí predložiť pred zvolením do funkcie. V prípade priznania pravdy má človek možnosť kandidovať/udržať si svoju pozíciu, ak však klame a toto sa mu dokáže, stráca na obdobie desiatich rokov kvalifikačný predpoklad bezúhonnosti vyžadovaný vo verejných funkciách a je zbavený funkcie vo verejných orgánoch, eventuálne mu dokonca hrozí trest odňatia slobody na päť rokov za krivú výpoveď. Lustrácie teda fungujú na princípe „druhej šance“ a ich základom je morálna, nie personálna diskontinuita. V rámci logiky fungovania tohto systému sú archívy po komunistických tajných službách pred verejnosťou uzavreté.

Maďarsko

Prvá slobodne zvolená vláda, ktorej dominantnou zložkou boli konzervatívne orientované strany, najprv odmietala prijať lustračný zákon. Zmenilo sa to až po smrti premiéra Józsefa Antala (z Maďarského demokratického fóra – MDF)¹⁹. Prvý pokus o prijatie lustračnej legislatívy sa síce objavil už v roku 1990 z pera dvoch poslancov opozičnej strany Aliancia slobodných demokratov (SZDSZ)²⁰, vinou otvoreného nesúhlasu MDF ale neuspel. Je možné sa domnievať, že Antal, ktorý sa snažil zabrániť iniciatíve radikálneho krídla vlastnej strany, predstavoval zosobnenie dohôd spoza okrúhleho stola. Lustračný zákon schválil parlament v roku 1994, tri mesiace po Antalovej smrti. V tejto súvislosti zohral dôležitú úlohu aj faktor blížiacich sa volieb, v ktorých podľa predpokladov jednoznačne zvíťazila socialistická strana. Z pohľadu vládnej koalície tak prestal platiť obmedzujúci faktor v podobe premiéra s negatívnym postojom k danej problematike a zároveň v dobe schválenia bolo pre stredopravé strany výhodné prijať lustračný zákon. Keďže však Ústavný súd konštatoval nesúlad viacerých bodov zákona s ústavou, k implementácii lustrácie došlo až v roku 1996²¹. Nová vládna konštelácia pod vedením socialistov pôvodne nevyvíjala v tomto smere žiadnu iniciatívu, situácia sa však zmenila po dvoch rokoch jej vlády, keď sa favoritom prieskumov verejnej mienky stal FIDESZ, ktorý si v tom čase osvojil antikomunistickú rétoriku a vyzýval na rázne zúčtovanie s minulosťou. Maďarská socialistická strana (MSZP) teda mohla predpokladať, že budúca pravicovejšie orientovaná vláda by schválila prísny lustračný zákon. Výsledkom tejto kalkulácie bol veľmi mierny zákon²². Na hlasovaní o maďarskom lustračnom zákone z roku 1996 bolo prítomných 82 % poslancov vládnej koalície (MSZP – SZDSZ), z ktorých takmer 98 % hlasovalo za túto normu. Zo zástupcov opozície lustrácie z dielne socialistov podporilo iba 32 % poslancov, zo strany FIDESZ ani jeden.

¹⁹ Bližšie pozri Williams – Szczerbiak – Fowler 2003: 17. Vláda síce predložila vlastný návrh lustračného zákona už v máji 1991, parlament však o ňom začal rokovať až v novembri toho istého roku. Hoci právna norma mala iba osem paragrafov, schválilo sa k nej až 250 pozmeňujúcich návrhov. Vláda v júni 1992 vzala návrh zákona späť na dopracovanie a medzi legislatívcom sa opäť dostal až na jeseň 1993, následná debata trvala do jari 1994. Celý proces bol veľmi zdĺhavý. Pozri aj Barrett – Hack – Munkácsi 2007: 268-269.

²⁰ SZDSZ a FIDESZ ako účastníci rokovaní za okrúhlym stolom nakoniec odmietli podpísať záverečné dohody.

²¹ Je povšimnutiahodné, že maďarský Ústavný súd viackrát odmietol „príliš rázne“ opatrenia smerom k vyrovnávaniu sa s komunistickou minulosťou, ktoré predtým schválil parlament. Pri rokovaníach s opozíciou predstavitelia komunistickej strany trvali na vzniku silného Ústavného súdu a na tom, aby mali dosah na jeho personálne obsadenie. Zrejme predpokladali, že si takto zabezpečia poistku proti opatreniam smerujúcim v ich neprospech. Pozri aj Elster 1999: 502.

²² V Maďarsku boli lustrácie nastavené tak, že ak sa u osoby zistila bývalá kolaborácia, mala možnosť rezignovať a verejnosť sa dôvod tohto kroku nedozvedela, v opačnom prípade sa zistené skutočnosti zverejnili v periodiku Magyar Nemzet. Žiadne iné páky či sankcie lustrácie neobsahovali, lustračný systém (platnosť zákona vypršala v roku 2005) bol teda mierny.

Prehľad a zhodnotenie lustračných systémov:

	<i>Preverované pozície v novom systéme</i>	<i>Diskvalifikačné pozície v komunistickom systéme</i>	<i>Sankcie</i>
<u>Československo</u> – Platnosť tohto lustračného systému z roku 1993 bola v Českej republike predĺžená na neurčito, na Slovensku nebol počas trvania federálneho štátu dôsledne vynucovaný, potom už vôbec nie. – Lustrácie vykonáva špeciálne určená inštitúcia bez nutnosti aktívneho prístupu preverovanej osoby. – Ide o prísny systém, ktorý dotknutej osobe neumožňuje za žiadnych okolností kandidovať na danú pozíciu (prípadne si ju udržať), nevzťahuje sa však na poslancov parlamentu či prezidenta – obsahuje aj prvky dekomunizácie.	Volené a menované pozície v orgánoch štátnej správy, armáde, tajných službách, polícii, vysokých administratívnych funkciách v štáte, verejnoprávných médiách, štátnych podnikoch a organizáciách s väčšinovým podielom štátu, sudcovia a prokurátori.	Príslušník či spolupracovník ŠtB (kategórie: rezident, agent, držiteľ požičaného bytu, držiteľ konšpiračného bytu, informátor či ideový spolupracovník); členstvo vo vrcholových orgánoch komunistickej strany od okresnej úrovne vyššie; príslušnosť k Ľudovým milíciám; členstvo v akčnom výbore Národného frontu či previerkových a normalizačných komisiách; štúdium na komunistických ideologických vysokých školách.	Doživotná strata možnosti vykonávať vymedzenú funkciu, verejnosť sa však dôvod rezignácie nedozvedela (po zverejnení zoznamov zamestnancov a spolupracovníkov tajných zložiek táto uzavretosť procedúry prestala platiť).
<u>Poľsko</u> – Lustračný systém pôvodne z roku 1997 (plne funkčný od roku 1999) s novelizáciami platí dodnes. – V tomto systéme sa predpokladá aktívny prístup preverovanej osoby. – Trestá sa nie samotná kolaborácia, ale klamstvo o nej – základom je	Poslanci volení na celonárodnej úrovni, prezident, sudcovia, prokurátori, čelní predstavitelia, národnej banky, najvyššieho kontrolného úradu, štátnej správy a štátnych médií.	Dôstojníci a spolupracovníci tajnej polície (na základe konkrétnej vykonanej činnosti, nie iba po súhlase so spoluprácou), bezpečnostných zložiek a ideologických inštitúcií (cenzorská komisia, úrad pre vzťahy štátu a cirkví a podobne).	Pri preukázaní klamstva strata možnosti vykonávať verejné funkcie na 10 rokov, pri priznaní sa iba zverejnenie bývalej spolupráce.

hodnotová, nie nevyhnutne osobnostná diskontinuita. – Ide o stredne prísny systém ponúkajúci možnosť druhej šance			
<u>Maďarsko</u> – Tento systém bol v platnosti od roku 1996 až do roku 2005. Záber lustrácii, čo sa pozícií vyžadujúcich previerku v novom systéme týka, sa menil v závislosti od vládnej alternácie, ale pomerne úzka diskvalifikačná aktivita z minulosti zostala (s výnimkou schváleného, ale neimplementovaného zákona z roku 1994) nezmenená. – Systém bol nastavený veľmi mierne, neobsahoval páky na odstránenie danej osoby z úradu a bol teda neefektívny. – Druhá šanca sa explicitne neponúka, ale de facto áno).	Poslanci parlamentu, členovia vlády, vysokí verejní úradníci, zamestnanci súdov, štátnych inštitúcií a médií (všetci, ktorí museli zložiť prisahu pred parlamentom alebo prezidentom).	Zamestnanci a spolupracovníci Oddelenia III/III ministerstva vnútra určeného na zabezpečovanie vnútroštátnej bezpečnosti.	Výzva na rezignáciu, ktorej dôvod zostal verejnosti utajený. V prípade neuposlúchnutia zverejnenie kolaborácie.

Ústavy pamäti národa

Česko

V roku 2008 vznikol Ústav pro studium totalitních režimů (ÚSTR), ktorý prebral lustračnú agendu, ako aj zverejňovanie zachovaných dokumentov po bývalých štátnobezpečnostných zložkách. Inštitúcia vlastní všetky relevantné materiály z daného obdobia a na základe stanovených znakov je možné označiť ju za silnú.

Ústav sa venuje skúmaniu obdobia oboch totalitných režimov z dvadsiateho storočia – komunistického i nacistického a jeho záber je teda ohraničený rokmi 1938 –1989. Jednou z hlavných motivácií vzniku ÚSTR bola skutočnosť, že ministerstvo vnútra nedokázalo dostatočne rýchlo spracovať materiály po bývalej ŠtB (celkovo približne iba 5 % z dochovanej evidencie; Benda 2007) a aj preto prehrávalo mnoho sporov o pravdivosť uvedenia daného mena ako

spolupracovníka. Významným argumentom bola snaha sústrediť všetku zachovanú dokumentáciu do vlastníctva jednej inštitúcie.

Správnym úradom a rozpočtovou jednotkou Ústavu je Archiv bezpečnostných složek (ABS). ABS záujemcom sprístupňuje a zverejňuje dochované dokumenty, o ktoré sa stará a dohliada na ne; spolupracuje s bezpečnostnými zložkami štátu pri výkone ich činností, teda i pri prípadnom trestnom stíhaní osôb a má na starosti lustračnú agendu. Dňom 1.1.2030 sa ABS stane súčasťou Národného archívu.

Pri kreovaní ÚSTR sa predkladatelia zákona nechali inšpirovať vzorom slovenského Ústavu pamäti národa.

Slovensko

Ak by sme priority a postoje politických strán počas ich pôsobenia vo vládnej koalícii vnímali ako nemenné, nebolo by možné uspokojivo vysvetliť termín (a samotnú skutočnosť) prijatia zákona o Ústave pamäti národa v roku 2002. Martin a Vanberg (2007) ponúkajú dynamický model vnímania koalície – predstavujú ju nie ako statickú štruktúru, ale ako živý organizmus, ktorý sa časom mení a vyvíja v súvislosti so zmenou preferencií svojich členov. Politické subjekty, ktoré svoju legitimitu odvodzujú od občanov, by sa mali snažiť prezentovať hodnotovú konzistenciu medzi volebným programom a skutočným výkonom politiky. Avšak podľa známeho Bismarckovho výroku je politika „umením možného“. Kompromisy sú charakteristickou črtou najmä v prípade subjektov združených vo vládnej koalícii. Jednu z kľúčových výziev predstavuje pre koaličné strany schopnosť komunikovať so svojím elektorátom a presvedčiť ho, že ústupky, s ktorými súhlasila, neznamenia ohrozenie ich fundamentálnych princípov a nestráca nimi vlastnú identitu. Dôležitosť uvedeného rastie úmerne s tým, ako sa blíži termín volieb – strany sa snažia vystupovať aktívne, prezentovať a obhajovať svoje postoje v obave zo straty podpory voličov. (Martin – Vanberg 2007: 8) Ak politický subjekt nemá reálnu nádej na prekročenie stanoveného prahu pre vstup do zákonodarného zboru, alebo by sa malo výrazne zmeniť ideologické rozloženie síl v budúcom parlamente a na stôl sa dostane téma, ktorá je z jeho pohľadu neprijateľná, môže sa snažiť ovplyvniť výslednú legislatívnu podobu danej otázky a aj napriek predpokladom a svojim predchádzajúcim postojom môže v istom prípade zákon podporiť, resp. nehlasovať proti nemu²³. V tomto prípade daná strana nekoná v súlade so svojou ideologickou profiláciou. Ak by sa tak správala, väčšinou by totiž hlasovala proti akejkoľvek legislatíve, ktorá by ju znevýhodňovala, či priam ohrozovala jej záujmy. Skutočnosť, že tak neurobí (prípadne dokonca konkrétny zákon podporí), je daná tým, že v budúcnosti

²³ Na lepšie ozrejmienie tohto na prvý pohľad iracionálneho kroku pozri teoretický model v úvode štúdie.

pravdepodobne nebude mať páky na ovplyvnenie tejto legislatívy²⁴. Strana sa tak správa racionálne, nie ideologicky – podporením konkrétneho zákona sa do budúcnosti snaží minimalizovať svoje straty.

Na konci funkčného obdobia tzv. prvej Dzurindovej vlády mesiac pred voľbami do Národnej rady (v auguste 2002) bol schválený vládny návrh zákona zakladajúci Ústav pamäti národa (ÚPN). Hrozba rozpadu koalície viac nebola obmedzujúcim faktorom a v tom čase bolo na základe prieskumov verejnej mienky pravdepodobné, že SDL a ani SOP sa do ďalšieho parlamentu nedostanú a ten bude zrejme viac pravicovo orientovaný ako doteraz²⁵. Mierna inštitúcia bola zrazu racionálnou voľbou z pohľadu všetkých koalíčných subjektov. Vznik ÚPN, ktorého činnosť má okrem iného efekt verejných lustrácií, odobril 55 % poslancov združených v ľavicových kluboch prítomných v danom čase v rokovacej sále, proti hlasoval jediný²⁶.

ÚPN je zameraný na skúmanie a odhaľovanie zločinov komunizmu a zverejňovanie údajov o druhu a miere spolupráce, ako aj zoznamov spolupracovníkov komunistických tajných služieb (od mája 2005) a môže sa tiež obrátiť na prokuratúru s podnetom na podozrenie zo spáchania trestného činu. Výstupy tejto inštitúcie teda nadobúdajú charakter akýchsi verejných lustrácií, hoci jediným „trestom“ je zverejnenie kolaborácie a „verejná stigmatizácia danej osoby“. (Čarnogurský 2008) Ústav pamäti národa by na základe vyhodnotenia určených ukazovateľov na prvý pohľad bolo možné zaradiť do kategórie silných inštitúcií, tomu však bráni najmä to, že ÚPN nedisponuje vlastnou a svojim potrebám zodpovedajúcou nehnuteľnosťou. ÚPN ďalej nevykonáva lustrácie a nevenuje sa stíhaniu trestných činov.

Ak by sme abstrahovali od širšieho kontextu, tak pre pravicové subjekty predstavovala téma vyrovnávania sa s minulosťou už od nástupu do vlády téma, ktorá by potencionálne mohla vyvolať pozitívny ohlas u ich voličov. Hoci by z pohľadu SDK a KDH bola reflexia komunistickej minulosti v logike teórie hier „vítaznou situáciou“, z perspektívy celej koalície to tak nebolo. Situácia sa však na konci funkčného obdobia diametrálne zmenila. Pre celú koalíciu zrazu bolo schválenie zákona o ÚPN racionálnou voľbou – pre pravicové aj ľavicové subjekty, ktoré sa nemuseli obávať kompromitácie v očiach svojich voličov. Ľavicové strany súhlasili s nie veľmi prísnou verziou zákona, ktorú mohli do istej miery ovplyvniť, čo pre nich bolo výhodnejšie ako prenechať túto otázku predpokladanému pravicovejšiemu parlamentu. Jedinou

²⁴ Pre podobnú argumentáciu pozri Kaminski – Nalepa 2008.

²⁵ SOP napokon v legislatívnych voľbách v roku 2002 nekandidovala.

²⁶ Z celkového počtu ľavicových poslancov zákon podporilo 23 %. Prelomenie prezidentského veta Rudolfa Schustera podporilo 11,5 % ľavicových poslancov, to už však na základe prvého hlasovania bolo vysoko pravdepodobné, že zákon bude v konečnom dôsledku schválený aj bez ich podpory.

prekážkou bolo prezidentské veto Rudolfa Schustera, to však parlament prelomil a definitívne potvrdil platnosť zákona.

Prehľad a zhodnotenie strešných inštitúcií zameriavajúcich sa na vyrovňovanie sa s komunistickou minulosťou:

	<i>Budova vo vlastníctve</i>	<i>Vlastníctvo zväzkov</i>	<i>Záber</i>	<i>Rozpočet</i>	<i>Vyšetrovanie komunistických zločinov</i>	<i>Zverejňovanie zväzkov</i>	<i>Voľba vrcholných orgánov</i>
IPN *2000 Stredne silná inštitúcia. Má viacero regionálnych pobočiek, široké kompetencie pri vyšetrovaní, nezverejňuje však zachovanú evidenciu a lustračný proces je na základe rozhodnutia Ústavného súdu v súčasnosti de facto nefunkčný.	áno	áno	1939 – 1989	Osobitná časť vyhradená pri štátnom rozpočte.	Zamestnancami IPN sú aj špeciálni prokurátori, ktorí skúmajú trestnoprávnu povahu zistených činov a prípadne iniciujú trestné konanie vo veci.	V rámci logiky lustračného systému sa evidencia sprístupní iba prenasledovanej osobe, prípadne jej rodinným príslušníkom. Plošné zverejnenie zväzkov či aspoň zoznamov spolupracovníkov tajných služieb IPN nevykonáva. Bývalí spolupracovníci sa k vlastnej evidencii v obmedzenom rozsahu môžu dostať až po priznaní minulej kolaborácie.	Najvyšším predstaviteľom je <u>prezident</u> , kandidátov navrhuje rada a následne ho 3/5 väčšinou volí Sejm so súhlasom Senátu. Funkčné obdobie prezidenta je 5 rokov, odvolať ho môže iba rada. Jedenásťčlennú radu absolútnou väčšinou hlasov volí Sejm na sedem rokov.
ÁBTL*2004 Slabá inštitúcia, ktorá nevykonáva lustrácie, nezverejňuje materiály a nevenuje sa trestnoprávnemu skúmaniu minulosti.	áno	áno	1944 – 1990	Samostatná sekcia pri rozpočte parlamentu.	V prípade potreby spolupracuje s relevantnými štátnymi orgánmi.	Evidencia sa sprístupní dotyčnej osobe, prípadne jej rodinným príslušníkom a vedeckým pracovníkom. Právo „lustrovať“ verejnú osobu má aj verejnosť, táto kategória je však definovaná veľmi nejasne, navyše procedúra je zdĺhavá.	<u>Generálneho riaditeľa</u> a jeho zástupcu na sedem rokov menuje bez nevyhnutnosti ďalšej konzultácie s kýmkoľvek iným predseda parlamentu, ktorý ho môže relatívne jednoducho odvolať z dôvodu „vzájomnej nekompatibility“.

ÚPN *2003 Stredne silná inštitúcia. Zverejňuje síce zväzky, nevykonáva však lustrácie. Časť Správnej rady je obmieňaná postupne, ÚPN ale nemá vlastné priestory, čo vytvára pocit neistoty.	nie	áno	1939 – 1989	Dotácie zo štátneho rozpočtu.	V prípade zistenia závažných skutočností môže podať podnet na Generálnu prokuratúru.	áno	Štatutárnym orgánom ústavu je <u>predseda</u> <u>Správnej rady</u> . Štyroch členov <u>Správnej rady</u> a jej predsedu volí parlament, dvoch členov menuje prezident a vláda.
ÚSTR *2008 Silná inštitúcia. Výkonáva lustrácie a zverejňuje zväzky.	áno	áno	1939 – 1989	Samo-statná rozpočtová kapitola pri štátnom rozpočte.	V prípade potreby spolupracuje s relevantnými štátnymi orgánmi.	áno	<u>Radu</u> volí a odvoláva Senát (návrhy na členov predkladajú Poslanecká sněmovna, prezident ČR, odborné združenia). Rada menuje a odvoláva <u>riaditeľa</u> .

Poľsko

Pri analýze hlasovaní o zákonoch zameraných na reflexiu komunistickej minulosti je zaujímavé bližšie sa pozrieť na vznik Ústavu národnej pamäti (IPN) v roku 1998. Zákon z prostredia koalície Volebnej akcie Solidarita (AWS) nepodporil v prvom hlasovaní ani jeden zástupca SLD a rovnako tak ani PSL, čo však nezabránilo jeho schváleniu (237 hlasov). Prezident Kwaśniewski túto právnu normu odmietol podpísať a na prelomenie jeho veta bola potrebná trojpätinová ústavná väčšina, čo však vládna koalícia vzhľadom na počet prítomných poslancov na hlasovaní nemohla sama splniť. SLD sa opäť rozhodla zákon nepodporiť, zmenil sa však postoj PSL – všetkých v sále prítomných 23 poslancov vznik IPN podporilo. IPN je relatívne silnou inštitúciou²⁷, nezverejňuje však zachované zväzky po bývalých tajných službách, čo mohlo poslancov PSL presvedčiť o podpore zákona.

²⁷ Jej lustračné pracovisko je však v súvislosti s verdiktom Ústavného súdu v kauze novelizácie zákona o IPN z dielne vtedajšej vládnej strany PiS pod vedením Jaroslawa Kaczyńskiego z roku 2007 nefunkčné.

Maďarsko

Podobne i zákon zakladajúci Archív štátnobezpečnostných zložiek (ÁBTL) schválila vládna koalícia s výnimkou jediného hlasu jednomyselne. Vznik ÁBTL, ktorý je najslabšou spomedzi strešných inštitúcií zameraných na reflexiu nedemokratickej minulosti v regióne, pravicová opozícia taktiež odmietla (s výnimkou jediného hlasu za). Zaujímavosťou je výber generálneho riaditeľa inštitúcie, ktorého spolu s jeho zástupcom menuje predseda parlamentu. Ten zároveň dohliada na činnosť ÁBTL. Generálny riaditeľ okrem tradičných dôvodov (koniec funkčného obdobia, smrť, rezignácia) ukončí svoje pôsobenie aj vtedy, ak ho z funkcie uvoľní predseda parlamentu, ktorý môže skonštatovať i vzájomnú inkompatibilitu, čo mu dáva silnú právomoc.

Zákon síce teoreticky umožňuje komukoľvek vykonať lustráciu verejne činnnej osoby – táto kategória je však definovaná iba veľmi všeobecne a celá procedúra je zložitá a zdĺhavá. V Maďarsku navyše platí prísny zákon o ochrane osobných údajov, na literu ktorého sa pri odmietnutí zverejnenia mien kolaborantov opakovane odvolal aj Ústavný súd.

Záver

V práci som načrtol argumentačnú líniu odkazujúcu na to, že načasovanie prijatia lustračných zákonov a ich povaha (prísnosť, záber) bola v štyroch krajinách regiónu stredovýchodnej Európy daná kombináciou typu tranzície s preferenciami relevantných aktérov. Tvrdím, že použitím nástrojov modifikovanej teórie závislosti od cesty a teórie hier je možné vysvetliť časový odstup pri legislatíve zameranej na vyrovnávanie sa s komunistickou minulosťou v jednotlivých štátoch, ako aj rôzny stupeň jej prísnosti.

Demontáž a následná demokratizácia nedemokratických systémov sa v regióne nezačala ako výsledok krvavých revolúcií či vojnových konfliktov, ale jej počiatky treba hľadať v rokovaníach predstaviteľov oboch táborov a v ich následných dohodách²⁸. Relatívna sila zástupcov opozície a vlády sa však líšila a tvrdím, že práve tento aspekt mal neskôr fundamentálny vplyv na politiku vyrovnávania sa s minulosťou. Špecifická situácia v konkrétnom štáte totiž viedla k rôznym výstupom posttranzičnej spravodlivosti a jej načasovania. Na vyrovnávanie sa krajiny s nedemokratickou minulosťou zásadným spôsobom vplývala tranzičná dynamika, ktorá podstatne ovplyvnila možnosti bývalých komunistov brániť lustračným iniciatívam. Genetický model demokratickej tranzície nebol pritom daný výlučne iba situáciou v konkrétnom čase, ale mal hlbšie korene – povaha „ancién regime“ vplývala na spôsob prechodu a od toho

²⁸ „Liberalizátori a neskôr reformátori často dostali garancie, že vyrovnávanie sa s minulosťou nebudú ich bývalé obete a teraz partneri iniciovať.“ (Dvořáková – Kunc 1993: 34) Takéto predpokladané tajné kontrakty sa pochopiteľne empiricky ťažko dokazujú, hoci text dohody spoza maďarského okrúhleho stola ponúka isté náznaky v tomto smere a rovnako tak by za ich príklad mohla slúžiť Mazowieckiego politika „hrubej čiary“ v Poľsku.

sa následne odvíjala politika v novom systéme. Komunistické strany, ktoré boli otvorenejšie, tolerovali širšie opozičné spektrum a jeho aktivity, viac než na represiu sa spoliehali na dialóg a isté kontrakty na báze „viac slobody za tichú toleranciu režimu“. Pri okrúhlym stole mohli rokovať s opozíciou so silnejším mandátom ako im podobné subjekty v okolitých krajinách. V opačnom prípade sa tranzícia udiala skôr prostredníctvom kolapsu systému bez významnejšieho vplyvu bývalej elity²⁹. Komunistické strany, ktoré sa reformovali graduálne, podporili systémovú zmenu a aktívne sa na nej zúčastnili, sa neskôr stali rovnocennými partnermi na politickej scéne. (Adam – Tomšič 2002: 436)

Ak reflexiu komunistickej minulosti v regióne stredovýchodnej Európy premietneme na časovú os, zistíme, že lustračný zákon ako prvé prijalo Československo (1991), v ktorom sa tranzícia udiala najrýchlejšie. V Maďarsku a Poľsku trvalo odovzdávanie moci rádovo o mesiace dlhšie a lustrácie boli v týchto dvoch štátoch prijaté v roku 1996, resp. 1997 aj s podporou ľavicových politických strán. Predchádzalo tomu však viacero neúspešných pokusov a výsledné zákony boli relatívne mierne. Ak sa na vyrovnávanie sa s komunistickou minulosťou pozrieme optikou demokratickej tranzície, zistíme, že v krajinách, kde sa komunistická strana na celom procese aktívne podieľala, sa lustrácie objavili až s odstupom viacerých rokov. Tranzícia teda bola bodom kritického zlomu a od nej sa odvíjali kroky prvej demokratickej vlády vrátane oblasti vyrovnávania sa s minulosťou. Som presvedčený, že spôsob prechodu k demokracii bol dôležitý z toho pohľadu, že relatívne dlhé rokovania s umiernenými predstaviteľmi komunistického režimu im umožňovali vyrokovať si záruky ohľadne svojej budúcnosti³⁰.

Intuitívne by sa mohlo zdať, že spôsob prechodu nedokáže uspokojivo objasniť lustrácie v skúmanom regióne, pretože sila dedičstva minulosti časom nesporne slabne. Ako však vysvetliť fakt, že nové demokratické elity v Poľsku a Maďarsku, ktoré sa výraznou mierou podieľali na páde komunistického režimu, nepristúpili na razantné zúčtovanie sa s minulosťou? Nová garnitúra pritom nemala čo stratiť a mohla len získať, vyťažiť z nálad obyvateľstva maximum a jasne sa dištancovať od minulého režimu. Skutočnosť, že túto unikátnu príležitosť lídri nevyužili práve v krajinách s negociovanou tranzíciou, by mohla slúžiť ako nepriamy dôkaz existencie spomenutých dohôd

²⁹ V podstate platí priamo úmerný vzťah: čím viac komunistické strany podporovali pluralizmus v spoločnosti i vo vlastných radoch, tým priaznivejší bude ich „historický zápis“ a tým aj šanca vhodnej adaptácie na demokraciu. (Gryzmala-Busse 2001: 421)

³⁰ Komunistické či nástupnícke strany (právne, resp. ideovo nadväzujúce na bývalé komunistické strany) napr. podporovali silné súdnictvo s dôrazom na prísne dodržiavanie klasických princípov právneho štátu, spoliehali sa na justíciu ako vlastný štít. (Kaminski – Nálepa 2006: 391-392) Je skutočne zaujímavé, že ústavné sudy opakovane vyjadrili svoje námietky voči údajne príliš prísny zákon smerujúci k vyrovnaniu sa s komunistickou minulosťou práve v Poľsku a Maďarsku (argumentujúc údajným porušením základných pilierov právneho štátu) a aj v dôsledku ich judikatúry neraz došlo k zmierneniu daných zákonov. V Československu – a neskôr oboch v nástupníckych krajinách – ústavné sudy odmietli väčšinu námietok sťažovateľov.

o beztrestnosti komunistických predstaviteľov. Na dohodnuté záruky sa odvolával aj predseda demokraticky zvolenej vlády (1994 – 1998) a bývalý významný protagonista Maďarskej socialistickej strany pracujúcich (MSZMP) Gyula Horn³¹.

Pri pokuse o vysvetlenie časového oneskorenia lustračnej legislatívy je teda možné argumentovať závislosťou od cesty – kľúčovým bodom zlomu bol variant prechodu k demokracii, ktorý následne určil status quo. To sa zmenilo iba v prípade neočakávaných udalostí vážneho charakteru. V Maďarsku to bola smrť prvého postkomunistického premiéra Józsefa Antala, ktorý bránil lustračnej iniciatíve poslancov svojej koalície, zákon však Ústavný súd vo viacerých bodoch odmietol. Lustrácie uzákonila vláda sociálnej demokracie – MSZP v reakcii na predpokladané budúce víťazstvo FIDESZ-u a status quo dané zákonom z roku 1994. V Poľsku sa lustračnú otázku v reakcii na pád v poradí už druhej vlády v tejto súvislosti odhodlal otvoriť bývalý komunistický minister mládeže a športu a vtedajší prezident Aleksander Kwaśniewski (nominant Zväzu demokratickej ľavice, SLD – nástupnícky subjekt Poľskej zjednotenej strany pracujúcich). V parlamentnej debate však vládna strana (a bývalý satelitný subjekt komunistickej strany) Poľská ľudová strana (PSL) podporila prísnejšiu normu z opozičnej dielne.

Takto možno vysvetliť ne/prijatie uvedenej legislatívy v prvých rokoch po páde komunizmu. Neozrejím však fakt, prečo sa demokratické elity neskôr pre vyrovnanie sa s minulosťou rozhodli. Ak sa totiž k moci dostanú (resp. majú reálnu šancu v blízkej budúcnosti sa dostať) elity favorizujúce zmenu tranzíciou určeného statusu quo, nemusia viac rešpektovať dohodnuté obmedzenia. Odpoveď nám poskytuje optika teórie hier – analýza preferencií jednotlivých politických strán so zastúpením v parlamente umožňuje vysvetliť, prečo bola antikomunistická legislatíva prijatá práve v danom období. Na prvý pohľad sa zdá, že existuje nepriama úmera – čím menej vplyvu predstaviteľov komunistického režimu (na tranzíciu či na novú spoločnosť prostredníctvom úspechu vo voľbách), tým väčší priestor na razantnejšie zúčtovanie s minulosťou. (Appel 2005: 403)

Komunistické strany sa v skúmanom regióne poväčšine dokázali rýchlo transformovať a s výnimkou Českej republiky sa dokonca stali súčasťou vládnych koalícií. Ako ale dokazuje evidencia, lustračné zákony nie sú priamo naviazané na relatívne malú parlamentnú silu nástupníckych strán³². Boli totiž

³¹ Barrett – Hack – Munkácsi 2007: 261. Pozri aj Tökes 1996: 357-360 – appendix. Účastníci rokovaní si okrem iného podpisom dohody navzájom garantovali imunitu za ich aktivitu za rokovacím stolom, prihlásili sa k vláde zákona a garancii práv občanov a odmietli akúkoľvek politickú (sic) diskrimináciu na pracovisku.

³² Myslím tým prijatie samotného zákona, nie jeho neskoršie prípadné úpravy. V Poľsku i v Maďarsku lustrácie poznačili časté zmeny zákona, ktoré boli dané ideologickými vládnymi alternáciami. (Vo všeobecnosti však dochádzalo skôr k rozširovaniu či zužovaniu záberu lustrácií a nie k zmene samotnej procedúry či konzekvencií). Je teda možné skonštatovať, že v oboch krajinách celý proces nevykazuje znaky stability, ale premenlivosti v čase.

prijímané v časoch, keď mali zanedbateľný vplyv, no aj vtedy, keď mali parlamentnú väčšinu. Túto na prvý pohľad paradoxnú skutočnosť je schopný uspokojivo vysvetliť teoretický model zohľadňujúci preferencie jednotlivých aktérov v špecifickom čase. Politické subjekty, ktoré by vzhľadom na svoj postoj k minulosti mali byť proti prijatiu lustračnej legislatívy, sú ochotné ju podporiť, ak predpokladajú, že v ďalších voľbách počet svojich kresiel neobhája. Týmto krokom sa snažia predísť omnoho prísnejšiemu zákonu, ktorý by mohol schváliť nasledujúci a zrejme viac prolustračne naladený parlament v blízkej budúcnosti.

Vyrovňovanie sa s minulosťou sa postupom času posúva do historiografickej roviny – v uvedených krajinách vznikajú popri oficiálnych výskumných organizáciách (akadémie vied, historické ústavy a pod.) špecializované štátne inštitúcie, ktoré sú vlastníčkami a správcami archívnych materiálov po bývalých bezpečnostných zložkách. Tieto inštitúcie – ústavy pamäte národa – okrem vlastného výskumu sprístupňujú dokumentáciu (dotknutým osobám, vybraným skupinám ľudí či verejnosti bez rozdielov), prípadne vykonávajú či pomáhajú pri lustračnej agende. Pri skúmaní strešných inštitúcií zameraných na reflexiu nedemokratických režimov 20. storočia možno – podobne ako pri lustráciách – na prvý pohľad konštatovať dve skutočnosti. 1. všetky štáty regiónu sa napokon rozhodli pre ich vznik a 2. majú rozličnú silu. Domnievam sa, že to bolo dané najmä mierou politického konsenzu a ideologickej motivácie aktérov. Rovnako ako pri lustráciách platí, že ak zákon iniciovali ľavicové politické subjekty, daná inštitúcia bude pravdepodobne relatívne slabšia. Pri širšom vnímaní vyrovňovania sa s minulosťou je však pozoruhodné, že sila jednotlivých spomenutých historických pracovísk v podstate kopíruje zvolenú prísnosť prístupu k minulosti už pri lustráciách (s výnimkou Slovenska, ktoré lustračný zákon nikdy neimplementovalo).

Vyrovňovanie sa s minulosťou zostáva pre politikov atraktívnou témou. Je to zrejme preto, lebo táto téma má potenciál stať sa silnou zbraňou proti názorovým oponentom. Nejde iba o možný negatívny vplyv na volebný výsledok istej strany či konkrétneho nominanta, ale aj o jeho politickú kariéru³³. Nezanedbateľnou vlastnosťou politikov zameraných na vyrovnanie sa s minulosťou je možnosť ideologickej profilácie politických subjektov. Táto tendencia je v regióne badateľná aj 20 rokov po páde komunistických režimov³⁴. Vo všetkých skúmaných krajinách má téma reflexie nedemokratickej minulosti silný ideologický rozmer.

³³ Jedným z príkladov na ilustráciu je situácia pred poľskými prezidentskými voľbami v roku 2000 – niekoľko mesiacov pred samotným hlasovaním boli preferencie úradujúcej hlavy štátu Aleksandra Kwaśniewského a Andrzeja Olechowského približne rovnaké. Olechowski však neskôr priznal kolaboráciu s komunistickou tajnou políciou a nedostal sa ani do druhého kola (napokon získal 17,3 %). (Kwaśniewski získal už v prvom kole 53,9 % hlasov a stal sa víťazom volieb)

³⁴ V Poľsku sa výraznou antikomunistickou rétorikou prezentovala najmä strana Prawo i Sprawiedliwość (Právo a spravodlivosť, PiS), v Maďarsku dôrazný antikomunizmus predstavuje jeden z bodov programu strany Jobbik, podmienkou

Tomáš Bezák – je doktorandom politológie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. Odborne sa venuje problematike vyrovnávania sa s minulosťou, predovšetkým procesom preverovania minulosti verejne činných osôb. Jeho diplomová práca zaoberajúca sa lustráciami v stredovýchodnej Európe získala Akademickú pochvalu rektora UK.

LITERATÚRA

- ADAM, F. – TOMŠIČ, M., 2002: Elite (Re)configuration and Politico-Economic Performance in Post-Socialist Countries. In *Europe-Asia Studies*, Vol. 54, No. 3. (May)
- APPEL, H., 2005: Anti-Communist Justice and Founding the Post-Communist Order : Lustration and Restitution in Central Europe. In *East European Politics and Societies*, Vol. 19, No. 3.
- BARRETT, E. – HACK, P. – MUNKÁCSI, Á., 2007: Lustration as Political Competition: Vetting in Hungary. In: Mayer-Rieckh, A. – De Greiff, P. (ed.): *Justice as Prevention*. New York: Social Science Research Council.
- BLEEKER, M. (General Ed.) 2006: *Dealing with the Past and Transitional Justice*. Bern: Political Affairs Division IV, Federal Department of Foreign Affairs FDFA.
- BLEEKER, M. – SISON, J. (Eds.) 2005: *Dealing with the Past*. Bern: Swisspeace.
- BOED, R., 1999: An Evaluation of the Legality and Efficacy of Lustration as a Tool of Transitional Justice. In *Columbia Journal of Transnational Law*, Vol. 37, No. 2.
- CZARNOTA, A., 2007: The Politics of the Lustration Law in Poland, 1989 – 2006. In: Mayer-Rieckh, A. – De Greiff, P. (ed.): *Justice as Prevention*. New York: Social Science Research Council.
- ČARNOGURSKÝ, J., 2008: Rozhovor autora s Jánom Čarnogurským, Bratislava, 24. 10. 2008.
- DAVID, R., 2003: Lustration Laws in Action: The Motives and Evaluation of Lustration Policy in Czech Republic and Poland (1989 – 2001). In: *Law and Social Inquiry*, Vol. 28, No. 2, April.
- DAVID, R., 2006: From Prague to Baghdad: Lustration Systems and their Political Effects. In: *Government and Opposition*, Vol. 41, No. 3.
- DEUTSCH, K. W., 1971: *Nervy vlády*. Praha: Svoboda.
- DVOŘÁKOVÁ, V. – KUNC, J., 1993: What Is to Be Done with the Past. In: Dvořáková, V. – Voráček, E. (eds.): *The Legacy of the Past as a Factor of the Transformation Process in Postcommunist Countries of Central Europe*. Praha: Vysoká škola Ekonomická v Praze.
- ELSTER, J., 1999: Reason, interest and passion in the East European transitions. In: *Social Science Information*; 38; 499.
- ELSTER, J. (ed.) 2000: *Retribution and Reparation in the Transition to Democracy*. Cambridge University Press.
- GRYZMALA-BUSSE, A., 2001: The Organizational Strategies of Communist Parties in East Central Europe, 1945 – 1989. In: *East European Politics and Society*, 15; 421.
- HELLÉN, T., 1996: *Shaking Hands with the Past*. Helsinki: Commentationes Scientiarum Socialium.
- HORNE, C. M. – LEVI, M., 2003: Does Lustration Promote Trustworthy Governance? Prepared for Trust and Honesty Project, Budapest Collegium. Third Draft, January.
- HUNTINGTON, S., 1991: *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.

pre členstvo v slovenskej Občianskej konzervatívnej strane (OKS) je rovnako ako v prípade českej Křesťanské a demokratické unie – Československé strany lidové (KDU-ČSL) vyhlásenie o nespolupráci s komunistickým tajnými zločkami, minulosť kandidátov na členov strany „lustroval“ aj predseda slovenskej Slobody a solidarity (SaS) Richard Sulík.

- HUYSE, L., 1995: Justice after Transition: On the Choices Successor Elites Make in Dealing with the Past. In: *Law and Social Inquiry*, Vol. 20, No. 1.
- JASPERS, K., 1991: *Otázka viny*. Praha: Mladá fronta.
- KAMINSKI, M. M. – NALEPA, M., 2006: Judging Transitional Justice. In: *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 50, No. 3, June.
- KITSCHOLT, H. et. al. 1999: *Post-Communist Party Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KOPČÁK, B. TASR 2008: Za falošné lustračné osvedčenie padla v Česku stotisícová pokuta [online]. [cit. 2009-02-10]. Dostupné na internete: < <http://www.sme.sk/c/4061988/za-falosne-lustracne-osvedcenie-padla-v-cesku-stotiscova-pokuta.html>>
- KAMINSKI, M. M. – NALEPA, M., 2008: Suffer a Scratch to Avoid a Blow? Why Post-communist Parties in Eastern Europe Introduce Lustration. Center for the Study of Democracy. Paper 08-01.
- KUNICOVÁ, J. – NALEPA, M., 2007: Coming To Terms With the Past: Strategic Institutional Choice in Post-Communist Europe. Working Paper [online]. [cit. 2008-06-20]. Dostupné na internete: <http://www.ruf.rice.edu/~nalepa/web-pages/rice_research.htm>
- LETKI, N., 2002: Lustration and Democratisation in East-Central Europe. In: *Europe-Asia Studies*, Vol. 54, No. 4.
- LINZ, J. J. – STEPAN, A., 1996: *Problems of Democratic Transition and Consolidation*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press.
- MARTIN, L. W. – VANBERG, G., 2007: Coalition Government and Political Communication. In: *Political Research Quarterly*, Forthcoming.
- MUNCK, G. L. – SKALNIK LEFF, C., 1997: Modes of Transition and Democratization. In: *Comparative Politics*, Vol. 29, No. 3. April.
- NALEPA, M., 2008: *Skeletons in the Closet: Transitional Justice and Regime Transitions*. Version: Wednesday, January 16.
- OSN, 2004: The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies. Report of the Secretary-General, S/2004/616
- PACZKOWSKI, A., 2002: Co dělat s komunistickou minulostí? [online]. [cit. 2008-04-25]. Dostupné na internete: <http://www.iwm.at/index.php?option=com_content&task=view&id=315&Itemid=480>
- PACZKOWSKI, A., 2006: Európske zúčtovania s minulosťou. In: Maciej Koźmiński (ed.): *Európska civilizácia*. Bratislava: Kalligram.
- PALKO, V., 2004: *Boj o moc*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška.
- PEHE, J., 1991: Parliament Passes Controversial Law on Vetting Officials. RFE/RL: Report on Eastern Europe. October 25.
- POSNER, E. A. – VERMEULE, A., 2003: Transitional Justice as Ordinary Justice. Public Law and Legal Theory Working Paper No. 40. Chicago: The University of Chicago.
- RUPNIK, J., 2002: Politika vyrovnávání se s komunistickou minulostí. Česká zkušenost. [online]. [cit. 2009-02-11]. Dostupné na internete: < http://www.iwm.at/index.php?option=com_content&task=view&id=314&Itemid=479>
- SADURSKI, W., 2003: „Decommunisation“, „Lustration“, and Constitutional Continuity: Dilemmas of Transitional Justice in Central Europe. Working Paper. Florence: European University Institute.
- SZCZERBIAK, A., 2002: Dealing with the Communist Past or the Politics of the Present? In: *Europe-Asia Studies*, Vol. 54, No. 4. (June)
- SZOMOLÁNYI, S., 1994a: Old Elites in the New Slovak State and Their Current Transformations. In: Soňa Szomolányi and Grigorij Meseženikov (eds.): *The Slovak Path of Transition – To democracy?* Slovak Political Science Association. Bratislava.

- SZOMOLÁNYI, S., 1994b: Zaostáva Slovensko v rámci stredoeurópskeho variantu tranzície? In: Slovensko. Voľby 1994. Slovenské združenie pre politické vedy. Nadácia Friedricha Eberta: Bratislava.
- SZOMOLÁNYI, S., 1999: Kľukatá cesta Slovenska k demokracii. Bratislava: Stimul.
- TEITEL, R. G., 2003: Transitional Justice Genealogy. In: Harvard Human Rights Journal, Vol. 16.
- TÓKÉS, R. L., 1996: Hungary's Negotiated Revolution. Cambridge: Cambridge University Press.
- WELSH, H., 1996: Dealing with the Communist Past: Central and East European Experiences after 1990. In: Europe-Asia Studies, Vol. 48, No. 3.
- WILLIAMS, K., 2003: Lustration as the Securitization of Democracy in Czechoslovakia and the Czech Republic. In: Journal of Communist Studies, Vol. 19, No. 4. (December)
- WILLIAMS, K. – SZCZERBIAK, A. – FOWLER, B., 2003: Explaining Lustration in Eastern Europe. Brighton: Sussex European Institute Working Paper No 62, Brighton.
- WOLEK, A., 2009: Lustration and Decommunization as a Legitimacy Enhancement Instrument. (unpublished manuscript)

ĎALŠIE ZDROJE

- Judgement of 11th May 2007, file Ref. No. K 2/07 Lustration (*Verdikt polského Ústavného súdu k novele lustračného zákona*).
- Nález Ústavního soudu České a Slovenské Federativní Republiky (pléna) ze dne 26. listopadu 1992 sp. zn. Pl. ÚS 1/92.
- Nález Ústavního soudu České republiky o návrhu skupiny 41 poslanců parlamentu České republiky na zrušení zákona č. 198/1993 Sb., o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu.
- Nález Ústavního soudu České republiky o návrhu skupiny poslanců na zrušení zákona č. 181/2007 Sb., o Ústavu pro studium totalitních režimů a o Archivu bezpečnostních složek (Pl. ÚS 25/07).
- Rozhovor s poradcem senátora ČR Jiřím Liškem (ODS) a Patrikem Bendom (neskôr členom Rady ÚSTR), Praha, Senát 25. 11. 2007.
- Rozhovor s Jánom Čarnogurským, Bratislava, 24. 10. 2008.
- Výročné správy IPN (Information on the Activities of the Institute of National Remembrance – Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation in the period from July 1st, 2001 to June 30th; in the period between July 1st, 2002 and June 30th, 2003; in the period between July 1, 2003 – June 30, 2004).
- Výročné správy ÚPN 2003 – 2007.

ZÁKONY

Československo

- 451/1991 Zb. Zákon, ktorým sa ustanovujú niektoré ďalšie predpoklady na výkon niektorých funkcií v štátnych orgánoch a organizáciách Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky, Českej republiky a Slovenskej republiky.

Česká republika

- 279/1992 Sb. Zákon České národní rady o některých dalších předpokladech pro výkon některých funkcí obsazovaných ustanovením nebo jmenováním příslušníků Policie České republiky a příslušníků Vězeňské služby České republiky
- 198/1993 Sb. Zákon o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu
- 140/1996 Sb. Zákon o zpřístupnění svazků vzniklých činností bývalé Státní bezpečnosti
- 107/2002 Sb. Zákon, kterým se mění zákon č. 140/1996 Sb.

181/2007 Sb. Zákon o Ústavu pro studium totalitních režimů a o Archivu bezpečnostních složek
Slovenská republika

Zákon č. 125/1996 Z.z. o nemorálnosti a protiprávnosti komunistického režimu.

Zákon č. 553/2002 Z.z. o sprístupnení dokumentov o činnosti bezpečnostných zložiek štátu 1939 –1989 a o založení Ústavu pamäti národa a o doplnení niektorých zákonov (Zákon o pamäti národa)

Maďarsko

Act No. III of 2003 On the Disclosure of the Secret Service Activities os the Communist Regime and on the Establishment of the Kistorical Archives of the Hungarian State Security

Act LXIII of 1992 on the Protection of Personal Data and Public Access to Data of Public Interest

Pol'sko

Act of 18 December 1998 on the Institute of National Remembrance – Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation (Journal of Laws, 19 December 1998)

Príloha

Typológia komunistických režimov a prechodov k demokracii

Tabuľka vytvorená podľa modelu Herberta Kitschelta (In: Post-Communist Party Systems, 1999)

Typ režimu	Povaľa vlády	Racionálno-býrokratický aparát	Vzťah k opozícii	Predchádzajúci režim	Skláenosť s manažmentom konfliktov	Spôsob prechodu	Príklady krajín	Výber inštitúcií v novom systéme
Patronážny	Politická moc je koncentrovaná v rukách malej skupinky ľudí, rodníkarstvo, klientelizmus	Nízka inštitucionálnosť	Podľahnutie, príp. kooptácia prostredníctvom poskytovania rôznych výhod	Autoritársky, sláha buržoázia, skorumpovaná byrokracia	Slabé či žiadne	Iniciovaný stranickými frakciami, úloha opozície malá	Sovietský zväz	Silný prezident, Dominancia silných a jednotných strán. Disproporčné rozdelenie moci, výkšinný volebný systém. Liberálne demokratické strany sú zväčša slabé.
Národno-akomodačný	Vláda strany a technická administrácia štátu je do istej miery oddelená. Vplyv ideológie začal v týchto krajinách slabnúť rýchlejšie ako inde	Rozvinutejšia ako u patronážneho komunizmu	Snaha o dohodu, kooptáciu. Očobnejší garantovať istú mieru ochrany ľudských práv	Semidemokratický či semiautoritársky	Relatívne značné, strana nemala také hegemonné postavenie ako v iných typoch	Rokovania a dohoda medzi unitérnymi predstaviteľmi strany a opozície	Poľsko, Maďarsko	Nástupnícke strany si vďaka ochote rokovat' zachovali istý vplyv. Volebný systém je kombináciou výkšinných a proporčných prvkov.
Byrokraticko-autoritársky	Najviac sa priblížil totalitnému systému vlády jednej strany	Rozvinutý, prísne disciplinovaný a lojálny vo vzťahu k režimu	Vylúčenie opozície, represia	Krajiny mali v medzivojnovom období skúsenosť s liberálnou demokraciou	Žiadne	Rýchle zrietenie sa systému, dominantná opozícia, rozsiahle štrajky	Česká republika*, Nemecká demokratická republika	Súťaž politických strán, nástupnícka strana má malú podporu. Dominujú liberálne demokratické strany favorizujúce systém proporčnej reprezentácie. Formálne dominuje legislatíva nad exekutívou.

* Slovensko autor zaradil do prechodného typu medzi patronážnym a národno-akomodačným komunizmom. Podľa Kitschelta bol komunizmus na Slovensku autonómny od federálnej úrovne a vykazoval teda odlišné znaky od druhej časti federácie.